

Alexis Tocqueville: topcommentator

Non-fictie Amerika is de ruit waardoor Alexis de Tocqueville ons in staat stelt bij onszelf naar binnen te kijken. Hij was de eerste die de onstuitbare opmars naar gelijkheid als bepalende factor in de moderne geschiedenis onderkende. Een geschiedenis die in het hedendaagse populisme een welhaast logisch sluitstuk vindt. Sla het boek open en u bent meteen verkocht. Door **Martin Sommer**

Waarom Tocqueville lezen? Voordat de fanfare kan uitrukken omdat na 176 jaar het meesterwerk *Over de democratie in*

Amerika is vertaald, moeten er eerst wat misverstanden uit de weg. Dit boek gaat niet over Amerika. Het gaat óók over Amerika, maar vanuit Amerika bestudeert Tocqueville Europa, Frankrijk in de eerste plaats. Amerika dient als de ruit om bij onszelf naar binnen te kijken.

Alexis de Tocqueville (1805 – 1859) was gestempeld, gebrandmerkt bijna door de Franse revolutie. Alles ademt de edelman die hij was, heimwee ook naar het ancien régime dat nooit terug zou komen. 'Men zag destijds ongelijkheid en ellende, maar de zielen waren niet vernederd.'

Over de democratie is inderdaad de verwerking van een verlies, maar hier is alles behalve de nostalgicus aan het woord die zijn bezwaren tegen de geest van de eeuw uitmeet. De kerngedachte is fris en actueel en in een paar woorden samen te vatten. De Franse revolutie was een uitbarsting, maar geen uitzondering. De mensheid marcheert al sinds de Middeleeuwen op weg naar grotere standsgelijkheid (*égalité des conditions*).

Tot vandaag gaat die onstuitbare mars door. Na de triomf van de burgerij kwam het kiesrecht, daarna de vrouwenemancipatie, vervolgens die van andere culturen en religies, dan vreemdelingen, kinderen en nu melden zich de dieren voor hun aandeel in de mensenrechten. Eigenlijk hebben alle grote politieke denkers van de negentiende tot begin twintigste eeuw ditzelfde grondthema – dat van de overgang van de hiërarchische naar de egalitaire samenleving. Al heet het steeds anders, van mechanische naar organische solidariteit, van *Gemeinschaft* naar *Gesellschaft*, en bij Tocqueville van aristocratie naar democratie.

Met dit verschil dat Tocqueville voelbaar deel uitmaakt van zijn eigen verhaal en je de emotie dicht onder de oppervlakte nauwelijks kan ontgaan. Sla het boek open en u bent verkocht. Hulde aan uitgever Lemniscaat, aan de vertalers Hessel Daalder en Steven van Luchene, en aan Andreas Kinninging voor de tekstbezorging en het sublieme nawoord, plus als extra voorzienting de leeslinten, voetnoten en tekstvarianten

achterin (heel verhelderend, om te weten wat een aarzelend auteur als Tocqueville uiteindelijk toch maar niet opschreef).

In 1831 reisde de jonge Alexis de Tocqueville voor negen maanden naar de Verenigde Staten. Het was de pendant van de klassieke tour naar Italië maar dan omgekeerd – overzee was niet het verleden te zien, maar de toekomst. De reis stond ook in het teken van het aristocratische otium, het gedwongen nietsdoen, ledige tijd. Tocqueville had het zich moeillijk gemaakt. Hij had kort tevoren een Engels burgermeisje getrouwd, wat in zijn kring van oude adel als een *mésalliance* werd beschouwd.

Daarbij kwam dat hij na de revolutie van 1830 trouw had gezworen aan het nieuwe regime van Louis Philippe, niet alleen geen Bourbon uit de eerste lijn, maar erger, een vorst die zich achter de revolutie van 1789 had geschaard. Voorlopig zat er voor Tocqueville geen baan in. Hij maakte zich, aldus Kinninging in het nawoord 'een tijdje uit de voeten'.

Voor Tocqueville was Amerika niet zomaar een exotisch reisdoel. Het was de reïncultuur van wat Europa te wachten stond. Methodisch vond hij dat je om de kern terug te vinden terug moest naar de oorsprong. En Amerika stond nog aan zijn oorsprong. Tocqueville zag in de Amerikaanse democratie meer dan een bestuursstelsel en een samenlevingsbeginsel. De 'standsgelijkheid' vond hij terug in de ideeën, de zeden, de gewoonten, kortom de mentaliteit.

De 'homo democraticus' is wezenlijk een ander mens dan de 'homo hiërarchicus'. De laatste heeft te maken met slechts twee anderen: de ene onder hem die hij overheerst en die hij beschermt, de andere boven zich aan wie

hij gehoorzaamheid verschuldigd is. De democraat daarentegen heeft van doen met zichzelf en vervolgens de hele mensheid. Tocqueville zag in dat de gelijkheid onweerstaanbaar was en legde zich daarbij neer.

Onverdeeld enthousiast was hij niet. Het onvermijdelijke vorm te geven, zag hij als zijn taak. 'De democratie onderrichten, waar mogelijk haar overtuigingen nieuw leven inblazen, haar zeden zuiveren, haar bewegingen regelen, haar gebrek aan ervaring geleidelijk vervangen door kennis van publieke zaken (...), dat is vandaag de eerste plicht

die is opgelegd aan hen die de samenleving leiden.'

De aristocratische samenleving was een stilstaand water, ieder kende zijn plaats. In de democratie beweegt alles, ieder gaat zijn gang, werkend aan zijn eigen vooruitgang. Maar bij de gelijkheid horen ook naijver en gebrek aan kwaliteit. 'Weinig hoge toppen, veel productie van de middelmaat.' De mensen hebben de vrije tijd niet om naar perfectie te streven. De zesjescultuur is eigen aan de democratie.

Tocqueville zag het grote gevaar voor de democratische samenleving in wat hij despotie noemde. Voorheen had de aristocratie de taak tot heersen. Ze werkte niet, ze vocht en bestuurde. In de democratie ontbreekt een klasse van regeerders. Ze wordt dan ook tamelijk slecht bestuurd. De besten zijn bezig met geld verdienen, en vanwege de geringe gelijkheid is het volk altijd ja-loers.

Daarom worden niet de besten gekozen, maar de meest gemiddelden. Dat maakt het bestuur te geef, wij zouden spreken van 'de lege plek van de macht'. Amerika heeft dat probleem opgelost door de macht te spreiden. Van onderop, de gemeente is van de mensen. De Amerikaan neemt verantwoordelijkheid en verenigt zich met zijn medeburgers. In Europa heeft de gemeente niks in te brengen. De macht komt van bovenaf. Centralisatie is volgens Tocqueville het eerste euvel dat moet worden bestreden om despotie te voorkomen.

Zijn angst voor de despoot werd tien jaar na publicatie van *Over de democratie* bewaarheid toen Napoleon III zich in 1851 van de macht meester maakte. Maar, schreef Tocqueville ook, het gaat

om de aard van de macht, niet om haar uiterlijke kenmerken. Hij vreesde voor de democratieën een bijzondere vorm van despotie, 'de leiders zullen geen tirannen maar voogden zijn.' Tocqueville voorzag een staat die bemoeiziek is tot in de kleinste dingen - 'ze zullen zelfs het gebruik van tabak nog eens verbieden'. Het gebruik van tabak is inmiddels vrijwel verboden en je zou er een jaarsalaris voor over hebben om het commentaar van Tocqueville te horen op het reilen en zeilen hier en nu. Wat maakt hem zo onweerstaanbaar? Om te beginnen de schrijfstijl, altijd persoonlijk en concreet, nooit afstandelijk of om de brij heen draaiend. 'Er is niets zo onvruchtbaar voor de menselijke geest als een abstract idee. Ik haast me dus naar de feiten', schrijft hij.

Zijn verklaring was dat het de democratische mens ontbreekt aan tijd en aan belangeloze interesse voor precisie. Abstractie maakt de uitdrukking sneller en het idee minder scherp. Taal is de uitdrukking van machtsverhoudingen. Enerzijds heeft de democratische mens de drang om op te vallen, bijzonder te zijn ook in woord en geschrift. Anderzijds is het door wat Tocqueville de tirannie van de meerderheid noemt, vrijwel onmogelijk te veel af te wijken. Abstractie geeft ontsnappingsmogelijkheden - 'een abstract woord (is) als een doos met een dubbele bodem; men stopt er de ideeën in die men wil en men haalt ze eruit zonder dat iemand het ziet.'

Bij Tocqueville is de tirannie van de meerderheid eigen aan de gelijkheid zelf. Eerst is zijn bevinding dat democratie alleen kan bestaan bij de gratie van persvrijheid, en verbaast hij zich over de harde oordelen in de krant over zulke hoogmogenden als de Amerikaanse president. Daarna stelt hij verwonderd vast hoezeer de persvrijheid samengaat met zwijgzaamheid. 'Plotse ling valt een enorme stilte. Gedachten lijken gewoon te verdwijnen. In feite heerst een censuur, duizend maal erger dan die van de machthebbers.' Tegenwoordig zouden we dit politieke correctheid noemen.

Daar ziet Tocqueville zijn grote angst bewaarheid worden: de hartstocht voor de gelijkheid gaat ten koste van de vrijheid. Wie afwijkt, krijgt te maken met de onverdraaglijke macht van de staat die gevoelens en ideeën oplegt. De vraag is uiteraard wie zich van de staat meester maakt. Daarmee heeft Tocqueville zich jammer genoeg niet bezig gehouden. Zeker was hij geen aanhanger van het populisme en aan Wilders zou hij een broertje dood hebben gehad. Verruwing van de zeden, vormen en het taalgebruik zouden Tocqueville met weezin vervullen, het jaloerse volk moest de macht beslist niet worden toevertrouwd: 'Gebrek aan scrupules, overmatige gerichtheid op het materiële eigenbe-

lang, gebrek aan belangstelling voor de publieke zaak, gemeenschap en het geestelijk leven.'

Daar staat tegenover dat Tocqueville geschokt zou zijn door de waarneming dat een volkse politicus dag en nacht moet worden omringd door een bataljon oordopjes. Als Wilders de uitdrukking is van de tirannie van de meerderheid, dan is die meerderheid een nauwde veste. Maar voor het paternalisme van de weldenkende elite zou Tocqueville zeker niet meer sympathie hebben gehad. De vele passages over het voogdij-karakter van de moderne staatsmacht laten daarover geen misverstand. 'Zij ziet graag dat de burgers genieten, mits zij alleen aan hun genietingen denken. Zij werkt met genoegen aan hun geluk, maar wil er de enige vertegenwoordiger en de enige scheidsrechter van zijn.'

Het lijkt wel of er tegenwoordig niet één dictatoriale publieke opinie is, maar twee die elkaar bestoken, een verdubbeling van de onaangename eigenschappen die Tocqueville de democratie toedicht. 'Ieder is even verlicht; anderen worden niet overtuigd maar opinies worden opgelegd en de zielen doordrongen door een soort immense druk van de geest van allen op het intellect van een ieder.'

En dan: 'Als ik de hand van de macht op mijn voorhoofd voel drukken, kan het mij persoonlijk weinig schelen wie mij onderdrukt, en ik ben zeker niet eerder bereid onder het juk te buigen omdat een miljoen handen het mij aangereikt hebben.'

Ach, je kunt wel blijven citeren. Koop dat boek en denk zelf.

★★★★★

Alexis de Tocqueville: Over de democratie in Amerika.

Uit het Frans vertaald door Hessel Daalder en Steven van Luchene, bewerkt door Andreas Kinneging.
Lemniscaat; 1166 pagina's; € 64,50.
ISBN 978 90 4770 351 8.

Van Canada tot New Orleans

Tocquevilles *De la démocratie en Amérique* wordt niet alleen beschouwd als het beste boek over de democratie, maar ook als het beste boek over de Verenigde Staten. Het is het meest geciteerde boek over de VS.

Tocqueville verbleef in 1830 ruim negen maanden in de VS. Hij reisde van New York via Buffalo naar Michigan en Wisconsin, de toenmalige *frontier*. Na twee weken Canada daalde hij via Boston af naar Philadelphia en Baltimore. Vandaar westwaarts naar Pittsburgh en Cincinnati en zuidwaarts naar Nashville, Memphis en New Orleans. Terug via Washington naar New York.

In Frankrijk werd het boek meteen als meesterwerk erkend; Tocqueville werd in 1841 gekozen als lid van de *Académie Française*. Tien jaar later publiceerde Tocqueville zijn al even klassieke

L'Ancien Régime et la Révolution, waarin hij wijst op de continuïteit van despotisch politiek gedrag in Frankrijk voor en na de revolutie.

De Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog (1775-1783) tegen het koloniale Groot-Brittannië wordt in Philadelphia nagespeeld.

Foto ANP